

מבגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

כרך כ"ז • גיליון 49-50

סיוון תשע"ט-טבת תש"ף יוני-דצמבר 2019

יוצא לאור על ידי:

אפשר
עמותה לפיתוח שירותי רווחה וחינוך

הקשר בין מאפייני הפרט, המשפחה והקהילה לבין קורבנות לבריאות בהסעות בתי ספר בראייה אקולוגית

אריאל כדורי וארנה בראון-לבינסון

תקציר

מחקר זה מתבסס על הגישה האקולוגית, המהווה מסגרת התייחסות תאורטית להתמודדות מיטבית עם אלימות בהסעות בתי ספר. מטרת המחקר הייתה לבחון את האופן שבו הפרט תופס את משאבי ההתמודדות בהקשרים השונים: ברמת הפרט – תחושת קוהרנטיות אישית, ברמת משפחה – תמיכה באוטונומיה מצד ההורים וברמת הקהילה – תחושת קוהרנטיות קהילתית ואקלים הסעה, וכיצד תפיסה זו תורמת להפחתת הקורבנות לאלימות בהסעות בתי ספר.

הנתונים נאספו מ-1,737 תלמידים מכיתות ז-ט, מתוכם 52.6% בנים. המשתתפים מילאו שאלונים לדיווח עצמי, שכללו שאלון דמוגרפי ושאלונים בנושאים הבאים: קורבנות בהסעות בית הספר, תחושת קוהרנטיות אישית, תמיכה הורית באוטונומיית הילד, תחושת קוהרנטיות קהילתית ואקלים הסעה.

בקרב כלל הנחקרים, בנים ובנות, נמצא מתאם שלילי בין משאבי ההתמודדות לדיווחם על קורבנות לאלימות בהסעות בית הספר. משאבי התמודדות המשותפים להקשרים החיצוניים למעגל הפרט (תמיכת האם באוטונומיה, תחושת קוהרנטיות קהילתית ואקלים הסעה), אותם משאבים שדווחו במידה רבה יותר בקרב הבנות, נמצאו קשורים בקשר שלילי חזק יותר לקורבנות לאלימות בקרב הבנים.

מחקר זה, עשוי לסייע למשרד החינוך ולמועצות האזוריות, האמונות על מערך ההסעות, בגיבוש תוכנית התמודדות המכילה לא רק את הפרט, אלא גם את המעגלים המקיפים אותו.

מילות מפתח: הסעות בתי ספר, התאוריה האקולוגית, התאוריה הסלוטוגנית, קוהרנטיות אישית, תמיכה הורית באוטונומיה, קוהרנטיות קהילתית, אקלים הסעה, קורבנות לאלימות

מבוא

בישראל ישנה הפעלה רחבת היקף של מערך הסעות מאורגנות לבית הספר במועצות אזוריות. על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לסוף שנת 2017, ב-54 מועצות אזוריות בישראל ישנם כ-270,780 צעירים בגילים 5–19 המשתמשים בהסעות על בסיס יום-יומי¹. אחוזי היפגעות מבריאות במהלך הסעות בתי ספר, ולו הנמוכים ביותר, משמעותם פגיעה באלפי תלמידים.

* המאמר מבוסס על עבודת דוקטור שנערכה על ידי אריאל כדורי במסגרת התוכנית לניהול ויישוב סכסוכים באוניברסיטת בן גוריון בנגב.

למרות השכיחות הגבוהה של הפעלת מערכת הסעות של בתי ספר, תופעת האלימות בהסעות זוכה להתעניינות מחקרית מעטה יחסית לעניין המחקרי הרב בתופעת האלימות בין כותלי בית הספר (DeLara, 2008; Raskauskas, 2005). נראה שאין סביבה שילדים נמצאים בה זמן כה משמעותי אשר זכתה לתשומת לב כה מעטה ושהידע עליה כה מועט, כמו הסעת בית הספר (Galliger, Tisak, & Tisak, 2009; Henderson, 2009). יתרה מזו, מפתיע מאוד שתופעת הבריונות באוטובוס ההסעות של בית הספר לא זכתה לתשומת לב רבה יותר, שכן אוטובוס בית הספר הוא מקום אידיאלי להתרחשות התנהגות בריונית, בהתאפיינו במספר גורמי סיכון סביבתיים, למשל חוסר השגחה וחוסר הבניה, הידועים כתורמים להתנהגות בריונית ברחבי בית הספר (Raskauskas, 2005).

תופעת האלימות בהסעות בית הספר

מחקרים רבים מראים כי תופעת הבריונות מתרחשת בתדירות רבה יותר באזורים שהם מובנים ומפוקחים פחות, כגון: מגרש המשחקים, חדר אוכל או קפיטריה, מסדרונות ואוטובוס ההסעות של בית הספר (DeVoe & Kaffenberger, 2005; Vaillancourt et al., 2010). חוסר הבניה במהלך ההסעה, ללא הנחיות וכללי התנהגות ברורים, גורם לאי-סדר ואי-הבנה של התלמידים, כיצד עליהם להתנהג בזמן הנסיעה. גם היעדר נוכחות והיעדר השגחה של מבוגר משמעותי בהסעה עלולים להגביר התנהגויות אלימות בקרב התלמידים (Raskauskas, 2005).

אומנם נמצא קשר בין הסעות בתי ספר לקורבנות בהסעה בקרב תלמידי בית ספר (DeLara, 2008; Galliger et al., 2009; Henderson, 2009; Raskauskas, 2005), אך עם זאת חסר מידע על הקשר שבין דרכי נסיעה אחרות לבית הספר לבין קורבנות. במחקר שבחן את הקשר שבין דרכי נסיעה לבית הספר (רכב, אוטובוס בית הספר, תחבורה ציבורית, הגעה אקטיבית – באופניים או ברגל) לקורבנות לאלימות, נמצא שבנים מתבגרים שנסעו באוטובוס הסעות אל בית הספר וחזרה, דיווחו על קורבנות גבוהה יותר מאשר אלו שהשתמשו בדרכי הגעה אחרות. לעומת זאת, בנות מתבגרות שנסעו בהסעות אל בית הספר או הגיעו באופן אקטיבי (הליכה או רכיבה על אופניים), דיווחו על קורבנות גבוהה יותר מאשר אלו שהשתמשו בדרכי הגעה אחרות (רכב או תחבורה ציבורית) (Sampasa-Kanyinga, Chaput, Hamilton, & Larouche, 2016).

תופעת האלימות בהסעות בתי ספר לא פסחה גם על מדינת ישראל. משרד החינוך עורך מדידה והערכה לנושא זה באמצעות שאלונים לניטור אלימות בקרב תלמידי כיתות ד-יא, המבוססים על דיווחי תלמידים. בשנת תשע"ז, 8% מתלמידי כיתות ז-ט דיווחו כי במהלך החודש שקדם להעברת השאלונים תלמיד לעג להם, העליבם או השפיל אותם במילים בהסעה הבית ספרית. כמו כן, כ-5% מתלמידי

כיתות ז-ט דיווחו כי בחודש שקדם להעברת השאלונים קיבלו בעיטה או אגרוף בהסעה הבית ספרית.²

בשונה מכיתות בית הספר, בהסעות בית הספר במועצות אזוריות ישנם לעתים תלמידים בגילים שונים, החל מגיל יסודי ועד תיכון. התלמידים נאלצים להיות יחד באוטובוס ההסעות כחלק מקהילה הקשורה גאוגרפית, ולא על בסיס גיל, נטיות, רצונות והעדפות אישיות (Jewett, 2005). סביבה הטרוגנית מבחינת גילאים וכיתות בהסעות בית ספר היא גורם סיכון להתנהגות בריונית (Ramage & Howley, 2005), במיוחד במסלולי הנסיעה באזורים הכפריים (Henderson, 2009). בסביבה שכזו, תלמידים עלולים לנהוג בבריונות כלפי תלמידים צעירים מהם, במיוחד כשהנסיעה לבית הספר וחזרה היא ממושכת (Henderson, 2009; Ramage & Howley, 2005). הבעיה מתעצמת לנוכח העובדה שאוטובוס ההסעות של בית הספר אינו חלק פיזי של מבנה בית הספר ואף אינו מזוהה ומוכר כשלוחה של בית ספר. לפיכך התנהגות בריונית במהלך ההסעות לרוב אינה מדווחת (DeLara, 2008; Galliger et al., 2009; Raskauskas, 2005).

תלמידים אינם הקורבנות היחידים של בריונות באוטובוס. נהג ההסעות עלול גם הוא להיות קורבן להתנהגותם האלימה של התלמידים בזמן ההסעות, בעוד תפקידו העיקרי הוא להעבירם בבטחה מבתיים לבית הספר ובחזרה. נהגי הסעות שבמהלך ההסעה היו קורבן להכאות, איומים, השלכת חפצים ויריקות של תלמידים, חוו לחץ, חרדה בזמן נהיגה, חוסר שביעות רצון בעבודה, שחיקה וחוסר יכולת לבצע בעילות את תפקידם. שיתוף נהגי ההסעות בתכנון המאמצים והפעולות נגד אלימות בהסעות וגיבוש תוכניות מניעה להכשרת נהגי הסעות שמטרותיהן העצמה, הקניית מיומנויות התנהגותיות ושיפור מיומנויות כאלו, עשויים לעזור להם להתמודד עם אלימות בזמן הנסיעה (Goodboy, Martin, & Brown, 2016).

התמודדות עם קורבנות לאלימות בהסעות בית הספר

מחקר זה מתבסס על הגישה האקולוגית, המהווה מסגרת התייחסות תאורטית אשר לוקחת בחשבון את התפתחות הפרט בהקשר רחב, הקשר שמורכב ממגוון מערכות הקשורות זו לזו. גישה זו מסבירה, כיצד יחסי הגומלין בין הפרט לסביבה עשויים להשפיע על קורבנות לאלימות בקרב תלמידים בהסעות בתי ספר.

בנבנישתי, חורי-כאסברי ואסטור (2006) הגדירו אלימות בבית הספר באורח נרחב בהרבה מן ההגדרה המקובלת במחקר על בריונות: "כל התנהגות מכוונת שמטרתה לפגוע – רגשית או פיזית – באנשי בית הספר, ברכושם או בציוד בית הספר"; כלומר, ההתייחסות היא למלוא הטווח של צורות ההתנהגות שניתן לראותן כביטויים של אלימות בבית הספר. במחקר זה, רמת הקורבנות לאלימות בהסעות נבחנה באמצעות סדרת שאלות שנועדו להעריך את המידה שבה התלמיד היה קורבן

להתנהגויות אלימות (אלימות פיזית, אלימות מילולית ועוד) מצד תלמידים אחרים בזמן הסעות מאורגנות של בית הספר.

התאוריה האקולוגית

ברונפנברנר (Bronfenbrenner, 1979) טען שכדי להבין את התפתחותו של הפרט, יש לקחת בחשבון את המערכת הסביבתית שבה הוא גדל. הגישה האקולוגית מדגישה את העובדה שכדי להבין התנהגות אלימה של הפרט, יש צורך להתחשב במקביל גם ברמת האלימות המתרחשת במיקרו – בסביבתו המיידית (משפחה, בית הספר או מקום העבודה) וגם במקרו – תופעת האלימות בתרבות ובחברה המסוימות. טענה זו עולה בקנה אחד עם מחקרים שבהם מצאו בשיטתיות כי צעירים שהיו מעורבים בבריונות בבתי ספר חוו בעיות במגוון תחומים, כגון: משפחה, קבוצת השווים, בית הספר, שכונה וקהילה (Espelage, 2004; Swearer & Espelage, 2004).

מחקרים רבים עסקו באלימות בבית הספר בהקשר אקולוגי (Hong & Espelage, 2012; Patton, Hong, Williams, & Allen-Meares, 2012); עם זאת, עד כה לא התקיימו בהקשר זה מחקרים שעסקו בקורבנות לאלימות בקרב תלמידים בהסעות בתי ספר בצורה מקיפה ושיטתית, תוך בחינת מגוון הגורמים – מאלו הקשורים לרמת הפרט ועד גורמים חברתיים רחבים יותר, במטרה לבחון את תרומתם היחסית של הגורמים השונים לתופעה זו.

המחקר הנוכחי התבסס, כאמור, על הגישה האקולוגית (Bronfenbrenner, 1979), המהווה מסגרת התייחסות תאורטית למשאבים בהקשרים השונים של סביבת הפרט (משפחה, קהילה) שעשויים להגביר את התמודדותו במצבי לחץ וקונפליקט ולהפחית את רמת הקורבנות לאלימות בהסעות בתי ספר.

עקב חוסר במידע שיתרום להבנת תופעת הקורבנות לאלימות בהסעות בתי ספר ולהתמודדות עימה, בחלק הבא ייבחנו הגורמים העיקריים הקשורים לקורבנות לאלימות בבית הספר שנמצאו בהקשרים השונים, מתוך ההנחה כי הסעות בתי ספר הן חלק בלתי נפרד מסביבת בית ספר, חלק המהווה המשך ישיר לאקלים הבית ספרי ולתופעות המתרחשות בו; זאת על בסיס עקרונות התאוריה האקולוגית, המעניקה במחקר זה מסגרת תאורטית לבחינת התנהגויות הפרט במגוון הקשרים הקשורים זה לזה.

גורמים לקורבנות לבריונות על פי התאוריה האקולוגית

מטרת המחקר הנוכחי הייתה להרחיב את הידע בתחום זה על ידי בחינת האופן שבו הפרט תופס את המעגלים השונים בהקשר של קורבנות לאלימות בהסעות, ברמות הפרט (קוהרנטיות אישית), המשפחה (תמיכה באוטונומיה מצד ההורים) והקהילה (קוהרנטיות קהילתית). המחקר ביקש להתייחס רק למרכיבים נבחרים בתאוריה האקולוגית על פני הקשרי הסביבה השונים – פרט, משפחה וקהילה – ולבוחנם.

גורמים ברמת הפרט – תחושת קוהרנטיות (SOC – Sense of Coherence) התאוריה הסלוטווגנית (Antonovsky, 1979) מנסה לענות על השאלה, כיצד אנשים יכולים לשרוד למרות רמות גבוהות של לחץ, באמצעות מושג ההתמודדות המתבססת על תחושת קוהרנטיות (SOC – Sense of Coherence). משתנה זה מתאר כיצד אנשים תופסים את העולם ואת האירועים שקורים להם, ואת האופן שבו הם מגיבים למגוון אירועים מעוררי לחץ. שלושת המרכיבים של תחושת קוהרנטיות הם מובנות, נהילות ומשמעותיות: במצבים קונפליקטואליים, כאשר אנשים ניצבים מול גורם לחץ, אלו שהם בעלי תחושת קוהרנטיות חזקה יהיו בעלי הנעה (מוטיבציה) להתמודד (משמעותיות – meaningfulness), הם יחוו שהאתגר שמולם מובן (מובנות – comprehensibility) ויאמינו שיש ברשותם המשאבים הנדרשים להתמודדות (נהילות – manageability). תחושה זו משקפת את הדרך שבה הפרט תופס את עולמו הפנימי ואת הסביבה שבה הוא נמצא, ותורמת ליצירת פעילות בעלת משמעות (Antonovsky, 1979).

הקשר בין תחושת קוהרנטיות להתנהגויות סיכון נחקר ביחס לדפוסי התנהגות אלימה. נמצא שמתבגרים בעלי תחושת קוהרנטיות נמוכה נטו לדווח על קורבנות לבריונות יותר מאשר מתבגרים בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה (Braun- Lewensohn, Alziadana, & Eisha, 2015). מחקר נוסף מצא שמתבגרים בעלי תחושת קוהרנטיות נמוכה נטו במובהק לסבול מקורבנות לבריונות, לעומת מתבגרים בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה, ללא קשר לסוג האלימות (פיזית או אחרת) ולאופן שבו היא התבצעה (בצורה המסורתית או ברשת). קורבן לאלימות בעל תחושת קוהרנטיות גבוהה ישתמש באסטרטגיות התמודדות יעילות יותר מבעלי תחושת קוהרנטיות נמוכה, כדי לא להיגרר לכדי מריבה. חוסר אונים או החזרת מלחמה לילד האלים יובילו למריבה מתמשכת. לעומת זאת, פנייה לקבלת עזרה או בקשה מהבריון להפסיק עשויים לסייע לסיום המריבה. חרדה, עוינות או רגישות של הקורבן עלולות להחריף את אירוע האלימות ולגרום לאלימות מתמשכת בין הקורבן ותוקפו (García-Moya, Suominen, & Moreno, 2014).

גורמים ברמת המשפחה – תמיכה באוטונומיה מצד ההורים

(parental autonomy support)

אחת המוסכמות הקיימות בפסיכולוגיה היא שלקשר בין-אישי תקין בין הילד להוריו השפעה מכרעת על התפתחות הילד בתחומי חייו השונים (Bowlby, 1973; Erikson, 1963; Freud, 1919). מערכת היחסים שבין ההורים לילדיהם היא גורם משמעותי להתמודדות מיטבית של הילד עם מצבי לחץ וקונפליקט. במחקר זה נבחן הקשר בין תמיכת ההורים באוטונומיה של הילד לדיווח הילד על קורבנות לאלימות במהלך ההסעה.

תמיכה באוטונומיה מתייחסת לתמיכה פעילה ביכולת הילד לזום פעולות באופן עצמאי ואוטונומי (Ryan, Deci, Grolnick, & La Guardia, 2006). זו כוללת תמיכה בבחירות של הילד ושימוש מוגבל באמצעי שליטה, על ידי מתן אפשרויות

לפעילויות, משוב חיובי על התקדמות, קשב לרגשות ומחשבות ומתן הסבר הגיוני לפעילויות (Deci & Ryan, 2000).

אנשים המרגישים שרמת האוטונומיה שלהם הולכת ומצטמצמת יגיבו לעתים קרובות בהתנהגות מתורבתת פחות ואנטי-חברתית יותר (Gagné, 2003; Mask, Blanchard, Amiot, & Deshaies, 2005).

סיפוק צורכי השליטה תלוי בתמיכת הסביבה. לפיכך, במתן תמיכה לסיפוק צרכים אלו קיים תפקיד משמעותי לאחרים משמעותיים, כגון ההורים, התורמים לתהליך הטמעת ההנעה של הפרט בפעילויות (Gagné, 2003). תמיכה הורית באוטונומיה מוגדרת כמידה שבה ההורה מעודד את ילדו לנקוט יוזמה, מאפשר לו להיות שותף ופעיל בפתרון בעיות ומאמץ את נקודת מבטו של הילד (Grolnick, 2013). תמיכה הורית באוטונומיה נמצאה קשורה בהפחתת המעורבות בהתנהגות אנטי-חברתית ובהתנהגות אלימה של מתבגרים (Dias, Martinho, Borges, & Rebelo, 2012; Finkenauer, Engels, & Baumeister, 2005; Simões, Calheiros, Silva, Sousa, & Silva, 2018). הורים המאפשרים לילדם מרחב פעולה, מתחשבים בצרכיו ובמשימותיו, מספקים תמיכה רגשית ומאמצים את נקודת מבטו, תורמים לתחושת המסוגלות שלו להתמודד היטב עם אירועי אלימות בהסעה. תמיכה זו יוצרת הבנה וסדר בעולמו של הילד ומסייעת לו בפתרון קונפליקטים בכלל, ובפרט אם מדובר בבירונות בתוך הקשר של הסעה, המתאפיין לרוב בחוסר הבנה. כשהורים תומכים בסיפוק הצורך של ילדם באוטונומיה, תפקודו של הילד יהיה טוב יותר והתנהגותו תהיה אלטרואיסטית ופרו-חברתית (Gagné, 2003; Roth, 2008).

גורמים ברמת הקהילה – תחושת קוהרנטיות קהילתית

מעבר למשאבים האישיים של הפרט, הקהילה עשויה גם היא לשמש כמשאב להתמודדות בעת אירוע או מצב המהווים סיכון ואיום (Overstreet, Salloum, Burch, & West, 2011). על כן, מחקר זה ביקש לבחון את תחושת הקוהרנטיות הקהילתית כמשאב קהילתי התורם להתמודדות הפרט עם קורבנות לאלימות בהסעות בתי ספר.

מדובר בתפיסה הכוללת את אותם המרכיבים שהציע אנטונובסקי (Antonovsky, 1987), בדברו על תחושת קוהרנטיות אישית: **מובנות** מתייחסת למידה שבה הקהילה מהווה מקור למשאבים המקדמים את התחושה כי המקום שבו חיים חברי הקהילה הוא מקום צפוי, מוגן ובטוח לחבריה, ולמידה שבה הקהילה ברורה ומובנת להם, **נהילות** מתייחסת למידה שבה הקהילה מהווה מקור למשאבים המסייעים לחבריה להתמודד בעיתות משבר ומצוקה, **ומשמעותיות** מתייחסת למידה שבה הקהילה נתפסת כמקור למשאבים המאפשרים לחבריה לבטא ולממש את עצמם ולחוש סיפוק, אתגר ועניין (Braun-Lewensohn, 2014).

ממצאי מחקרם של אלפסי ועמיתים (Elfassi, Braun-Lewensohn, Krumer-Nevo, & Sagy, 2016), שלפיהם תחושת הקוהרנטיות הקהילתית נקשרת באופן חיובי לתחושת קוהרנטיות אישית ובאופן שלילי לחשיפה וקורבנות לאלימות,

מלמדים שתפיסת הקהילה ומשאביה יכולה להוות נכס התפתחותי וגורם חוסן עבור מתבגרים.

להבנת התנהגות אלימה של פרט בתוך הקשר רחב יותר בהתאם לתאוריה האקולוגית, נסקרו עד כה המשתנים בכל אחד מהמעגלים: ברמת הפרט – תחושת קוהרנטיות אישית, ברמת המשפחה – תמיכה הורית באוטונומיה, וברמת הקהילה – תחושת קוהרנטיות קהילתית. משתנים אלו יציבים ועקביים לאורך זמן, על כן יש לבחון משתנה נוסף, משתנה מצבי ודינמי שעלול להשפיע על קורבנות לאלימות, מעבר למשתנים שצינו בכל אחד מהמעגלים. בהתאם לכך, מחקר זה ביקש לבחון את האקלים בהסעות המאורגנות של בית הספר, מתוך הנחה שפיתוח אקלים הסעות מיטבי עשוי להוביל להפחתת רמת הקורבנות לאלימות במהלך ההסעות.

אקלים הסעות

מחקרים מדגישים את חשיבות אקלים בית ספרי מיטבי להפחתת רמת הקורבנות לאלימות (Attar-Schwartz & Khoury-Kassabri, 2008; Kutsyuruba, Klinger, & Hussain, 2015). ההיבטים הרלוונטיים הם שלושה: **מדיניות בית הספר** – בתי ספר עם מדיניות ברורה להתמודדות עם אלימות הכוללת כללים ברורים, עקביים והוגנים; **מערכת יחסים תומכת** – מורים היוצרים קשרים חיוביים עם התלמידים, מעניקים להם תשומת לב, מתייחסים אליהם בכבוד ומביעים תמיכה בהם; **השתתפות תלמידים** – השתתפות תלמידים בקבלת החלטות ובתכנון דרכים למניעת אלימות בבית הספר.

בסקירתם של ברקוביץ', מור ואסטור (2015) על השפעות של אקלים בית ספרי, נמצא קשר חיובי בין אקלים חיובי לציונים גבוהים יותר של תלמידים, גם של תלמידים המגיעים מרקע חברתי כלכלי מוחלש. נראה שהחשיבות של אקלים להישגים היא דרך השפעתו על מעורבות התלמיד בבית הספר, אשר ידועה כתורמת לציונים: היחסים בין המורה לתלמיד ומידת הקורבנות של האחרון לאלימות בבית הספר הם גורמים שמפעילים את מעורבות התלמיד, המשפיעה ישירות על הישגים. כמו כן, אקלים בית ספרי מתווך בין הרקע החברתי-כלכלי ובין ההישגים, באמצעות משתנים, כגון: תחושת ביטחון ומוגנות, אלימות בבית הספר ותחושות חיבור וקשר של התלמיד לבית הספר.

המחקר בחן את הקשר שבין אקלים ההסעה לקורבנות לאלימות, מתוך הנחה כי הפעלת עקרונות אקלים בית ספרי מיטבי ומאפייניו בהסעות בתי ספר עשויה להוביל להפחתת רמת הקורבנות של התלמידים בזמן ההסעות.

בהקשר האקולוגי, מחקר זה מבקש להרחיב את הידע העוסק באלימות, תוך התייחסות למגוון הקשרים, כגון מאפיינים דמוגרפיים של הפרט. בחלק הבא יוצגו הבדלי המגדר הנכללים במודל המחקר שנמצאו קשורים לקורבנות לאלימות.

בנים נטו להיות קורבנות לאלימות וגם לנהוג באלימות פיזית ישירה ובאלימות מילולית יותר מאשר בנות (Khoury-Kassabri, 2011). כמו כן, בנים דיווחו על

תחושת קוהרנטיות אישית גבוהה יותר מאשר בנות (Nilsson, Starrin, Simonsson, & Leppert, 2007). בנות דיווחו על תמיכה גבוהה יותר באוטונומיה מצד אמותיהן (Soenens & Vansteenkiste, 2005) וכן על אקלים בית ספרי חיובי יותר מאשר הבנים (Khoury-Kassabri, Benbenishty, Astor, & Zeira, 2004). ישנם הבדלים בין בנים לבנות באופן שבו נתפסים הקהילה והמשאבים שהיא מציעה. מחקרים שנערכו בארץ מצאו כי בנות נטו להתנדבות יותר מאשר בנים (כהאן-סטרבצ'ינסקי ויורוביץ, 2004), השתתפו במידה רבה יותר מהבנים בחוגים ובתנועות נוער (ויסבלאי, 2011) ובעת צרה, נטו יותר מהם לפנות לגורמים מקצועיים במערכת הפורמלית ולצרוך שירותי סיוע שהם חלק מהמשאבים שמציעה הקהילה (שרר, 2007). על כן, הבנות תפסו את מאפייני הקהילה שנבדקו במחקר זה בצורה חיובית ומשמעותית יותר ותדווחנה על תחושת קוהרנטיות קהילתית גבוהה יותר מאשר הבנים.

לסיכום, מן הספרות עולה כי משאבי התמודדות אלו – תחושת קוהרנטיות אישית, תמיכה הורית באוטונומיה, תחושת קוהרנטיות קהילתית ותפיסת אקלים ההסעה – בהקשרים השונים בסביבתו של הפרט (משפחה, קהילה), עשויים ליצור הבניה בעולמם של הילדים, לשפר את התמודדותם במצבי קונפליקט ולהפחית את רמת הקורבנות לאלימות בהסעות בתי ספר. לפיכך ישנה משמעות לבחינת השפעתם בתוך הקשר של הסעה, המתאפיין בחוסר הבניה, על רמת האלימות של התלמידים.

השערות המחקר

השערות המחקר היו:

- א. יימצא מתאם שלילי בין תחושת קוהרנטיות אישית, תמיכה הורית באוטונומיה, תחושת קוהרנטיות קהילתית ותפיסת אקלים ההסעה לבין קורבנות לאלימות בהסעות המאורגנות של בית הספר (Attar-Schwartz & Khoury-Kassabri, 2008; Braun-Lewensohn et al., 2015; Elfassi et al., 2016; Gagné, 2003; Mask et al., 2005).
- ב. בנים ידווחו על קורבנות לאלימות גבוהה בהסעות המאורגנות של בית הספר יותר מאשר בנות (Khoury-Kassabri, 2011) וכן ידווחו על תחושת קוהרנטיות אישית גבוהה יותר מהן (Nilsson et al., 2007). לעומת זאת, הבנות תדווחנה על תחושת קוהרנטיות קהילתית גבוהה יותר (ויסבלאי, 2011; כהאן-סטרבצ'ינסקי ויורוביץ, 2004; שרר, 2007), אקלים בית ספרי חיובי יותר (Khoury-Kassabri et al., 2004) ותמיכה גבוהה יותר באוטונומיה (Soenens & Vansteenkiste, 2005) מאשר בנים.
- מכיוון שאין מחקרים שבחנו את עוצמת הקשרים בין הבנים לבנות, במחקר זה בחנו אם ישנם הבדלים בין הבנים לבנות בעוצמות הקשרים שבין משאבי ההתמודדות (תחושת קוהרנטיות אישית, תמיכה הורית באוטונומיה, תחושת קוהרנטיות קהילתית ותפיסת אקלים ההסעה) לקורבנות לאלימות בהסעות.

שיטה

משתתפים

המחקר נערך בקרב כלל תלמידי בתי הספר הלומדים בשלוש מועצות אזוריות. במחקר השתתפו 1737 תלמידים שהיו נוכחים בבתי הספר בימי העברת השאלונים, בגילי חטיבת הביניים (ז-ט), המשתמשים בדרך קבע בהסעות המועצה להגעה לבית הספר (ראו לוח 1). (כ-95% מכלל התלמידים שמתמשים בהסעות נענו לבקשה להשתתף במחקר; כ-100 שאלונים נפסלו בשל אי-מילוי כנדרש).

לוח 1: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של משתתפי המחקר (N=1737)

כלל המדגם (N=1737)	χ^2	מועצה אזורית 3 (n=549)	מועצה אזורית 2 (n=480)	מועצה אזורית 1 (n=708)	משתנה וערכים
					כיתה
506 (29.1%)	44.78** df = 4	159 (29%)	96 (20%)	251 (35.5%)	ז
632 (36.4%)		225 (41%)	176 (36.7%)	231 (32.6%)	ח
599 (34.5%)		165 (30.1%)	208 (43.3%)	226 (31.9%)	ט
					מגדר
914 (52.6%)	18.17** df = 2	329 (59.9%)	228 (47.5%)	357 (50.4%)	בנים
823 (47.4%)		220 (40.1%)	252 (52.5%)	351 (49.6%)	בנות

**p<.01

כלים

קורבנות לאלימות

קורבנות לאלימות נבחנה באמצעות שמונה שאלות הלקוחות מתוך "דוח ניטור רמת האלימות בבתי הספר על פי דיווחי תלמידים" (הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, 2014). מטרת סדרת השאלות להעריך את המידה שבה התלמיד היה קורבן להתנהגויות אלימות (פיזית, מילולית ועוד) מצד תלמידים אחרים בזמן הסעות מאורגנות של בית הספר. התלמיד התבקש לציין אם המקרה קרה לו במהלך ההסעות בחודש האחרון. התשובות לשאלות אלה היו על גבי סולם בן שלוש דרגות (0=אף פעם, 1=פעם או פעמיים, 2=שלוש פעמים או יותר). מהימנות קורבנות לאלימות במחקר הנוכחי הייתה $\alpha=.86$

תחושת קוהרנטיות (Antonovsky, 1987) (SOC – Sense of Coherence Scale) תחושת הקוהרנטיות נבחנה באמצעות סדרת שאלות בסולם דיפרנציאל סמנטי (Semantic Differential scale) בעל שבע דרגות, עם ביטויים המשמשים עוגנים בשני

קצות הסולם. ציון גבוה מראה על תחושת קוהרנטיות חזקה. במחקר זה, תחושת הקוהרנטיות נבחנה באמצעות הגרסה המקוצרת, הכוללת 13 פריטים, שנמצאה במתאם גבוה עם הגרסה הארוכה והמקורית (Antonovsky, 1993). פריט לדוגמה מתוך השאלון: "הדברים שאתה עושה בעיסוקיך היום-יומיים": דירוג אפשרויות התשובה נע מ-1 – "גורמים כאב ושעמום", ועד 7 – "גורמים הנאה וסיפוק עמוק". המהימנות במחקר הנוכחי הייתה $\alpha=0.82$.

תמיכה באוטונומיה (POPS – Perceptions of Parents Scale) (Grolnick, Ryan, & Deci, 1991)

תמיכה באוטונומיה (autonomy-supportive parenting) נבחנה באמצעות תשעה פריטים. פריט לדוגמה: "אמי נותנת לי לתכנן את תוכניותי ביחס לדברים שאני רוצה לעשות". התלמידים התבקשו לדרג את תשובותיהם על גבי סולם ליקרט, מ-1 – "מאוד לא מסכים", ועד 4 – "מסכים מאוד". ציון גבוה מראה על תמיכה גבוהה באוטונומיה מצד האם או האב. המהימנות במחקר הנוכחי הייתה $\alpha=0.82$ עבור האם ו- $\alpha=0.84$ עבור האב.

תחושת קוהרנטיות קהילתית (Sense of Community Coherence Scale) (Braun-Lewensohn & Sagy, 2011)

תחושת קוהרנטיות קהילתית נבחנה באמצעות 15 שאלות בסולם דיפרנציאל סמנטי בעל שבע דרגות, עם ביטויים המשמשים עוגנים בשני קצות הסולם. ציון גבוה מראה על תחושת קוהרנטיות קהילתית חזקה. פריט לדוגמה מתוך השאלון: "באיזו מידה יש לך הרגשה שאתה יכול להשפיע על מה שקורה ביישובך?" התשובות נעות מ-1 – "כלל לא", ועד 7 – "במידה רבה מאוד". המהימנות במחקר הנוכחי הייתה $\alpha=0.87$.

אקלים ההסעה

במחקר זה נעשה שימוש בפריטים של אקלים בית ספרי (Attar-Schwartz & Khoury, 2008), עם התאמה למחקר הנוכחי. אקלים ההסעה נבחן באמצעות שלושה ממדים:

- א. **מדיניות בית ספרית**: נבחנה באמצעות שמונה פריטים העוסקים בדעתם של התלמידים על מדיניות בית הספר או על הליכים שמטרתם הפחתת האלימות בהסעות. פריט לדוגמה: "החוקים והכללים בנוגע לאלימות במהלך הסעות של בית הספר הם הוגנים".
- ב. **תמיכת מורים**: נבחנה באמצעות ארבעה פריטים העוסקים במידה שבה המורים תומכים בקשר עם התלמידים. פריט לדוגמה: "כשיש לי בעיות ביחסים עם חברים במהלך הסעות של בית ספר אני מרגיש נוח לדבר על זה עם המחנכת או המחנך שלי".
- ג. **שיתוף תלמידים**: נבחנה באמצעות שלושה פריטים העוסקים במידה שבה המשיבים מרגישים שתלמידים ממלאים תפקיד משמעותי ופעיל בנושאים הקשורים לאלימות בהסעות בית הספר. פריט לדוגמה: "התלמידים מעורבים בקביעת הכללים והחוקים בקשר לאלימות במהלך הסעות של בית ספר".

התלמידים התבקשו לדרג את תשובותיהם על גבי סולם ליקרט, מ-1 – "כלל לא מסכים", ועד 4 – "מסכים במידה רבה מאוד". במחקר הנוכחי, מהימנות אקלים ההסעה הכוללת את שלושת הממדים הייתה $\alpha=.89$

שאלון דמוגרפי

שאלון זה כולל פרטים, כגון: מין, גיל, מצב כלכלי והשכלת הורים.

הליך

לאחר אישור שאלון המחקר על ידי המדען הראשי של משרד החינוך, כל בית ספר שהשתתף במחקר קיבל הודעה על כך בכתב. החוקר פנה למנהלי בית הספר וביקש את אישורם, ולאחר מכן תואמו עימם מועדי העברת השאלונים. מכתבי פנייה להשתתפות במחקר נשלחו להורי הילדים. המכתבים פירטו את מטרות המחקר והדגימו שאלות שהילדים יישאלו במסגרת זו. הורים שלא היו מעוניינים שילדם ישתתף במחקר מילאו ספח התנגדות להשתתפות במחקר. הוסבר שהשתתפות במחקר היא רשות, ושאיף ילד לא ייפגע אם יסרב להשתתף או אם הוריו יסרבו שישתתף. כל התלמידים המשתמשים בהסעה קיבלו הסבר על כך שהם רשאים שלא לענות על השאלון, ובמידת הצורך – אף להפסיק את מילוי באמצע, וכן שמדובר בשאלונים אנונימיים. התלמידים מילאו את השאלונים בכיתתם בנוכחות הכותב הראשון של המאמר. משך מילוי השאלון התלמידים היה כ-45 דקות.

תוצאות

לוח 2 מציג את הממוצעים ואת סטיות התקן של משתני המחקר בקרב כל משתתפי המחקר. מלוח זה ניתן לראות שתלמידים המשתמשים בהסעות בית הספר דיווחו על קורבנות נמוכה לאלימות במהלך ההסעה. כמו כן, הם דיווחו על משאבי התמודדות סלוטוגניים (קוהרנטיות אישית וקוהרנטיות קהילתית) ברמה גבוהה ודומה, על תמיכה דומה של שני ההורים באוטונומיה ועל תפיסת אקלים ההסעה כנמוך.

לוח 2: ממוצעים, סטיות תקן וטווח של משתני המחקר (N=1737)

SD	M	משתנה (טווח)
0.34	0.18	קורבנות לאלימות בהסעות (0-2)
0.92	4.64	קוהרנטיות אישית (1-7)
0.47	3.28	תמיכת אם באוטונומיה (1-4)
0.51	3.27	תמיכת אב באוטונומיה (1-4)
1.11	4.60	קוהרנטיות קהילתית (1-7)
0.60	2.35	אקלים הסעה (1-4)

לבחינת השערת המחקר הראשונה נערך מבחן פירסון. מן הניתוח עולה כי ההשערה אוששה. נמצא כי קיים מתאם שלילי מובהק בין משאבי התמודדות ברמת הפרט (תחושת קוהרנטיות אישית), ברמת המשפחה (תמיכה הורית באוטונומיה) וברמת הקהילה (תחושת קוהרנטיות קהילתית) ותפיסת אקלים הסעות לבין קורבנות לאלימות (ראו לוח 3).

לוח 3: מתאמי פירסון בין משתני המחקר לקורבנות לאלימות (N=1737)

קוהרנטיות אישית באוטונומיה	תמיכת אם באוטונומיה	תמיכת אב באוטונומיה	קוהרנטיות קהילתית	אקלים הסעה
-.26**	-.22**	-.23**	-.19**	-.12**

**p<.01

לבחינת השערת המחקר השנייה נערך מבחן t למדגמים בלתי תלויים. מן הניתוח עולה כי ההשערה אוששה. נמצא כי הבנים דיווחו על קורבנות לאלימות בהסעות המאורגנות של בית הספר ועל תחושת קוהרנטיות אישית גבוהה יותר מאשר בנות. לעומת זאת, הבנות דיווחו על אקלים הסעה, תחושת קוהרנטיות קהילתית ותמיכה באוטונומיה מצד ההורים גבוהים יותר מאשר הבנים (ראו לוח 4).

לוח 4: ההבדלים בין הבנים לבנות במשתני המחקר (N=1737)

t	בנות (n=823)		בנים (n=914)		
	SD	M	SD	M	
7.90**	0.26	0.11	0.39	0.24	קורבנות לאלימות
3.42**	0.92	4.56	0.92	4.71	קוהרנטיות אישית
-5.58**	0.45	3.35	0.47	3.22	תמיכת אם באוטונומיה
-6.76**	0.48	3.36	0.52	3.19	תמיכת אב באוטונומיה
-4.31**	1.18	4.73	1.03	4.49	קוהרנטיות קהילתית
-2.29*	0.59	2.39	0.61	2.32	אקלים הסעה

*p<.05, **p<.01

לבחינת שאלת המחקר, חושבו המתאמים בין קורבנות לאלימות לבין משתני המחקר בקרב הבנים והבנות. בקרב שני המינים נמצא מתאם שלילי מובהק בין קורבנות לאלימות למשאבי התמודדות ברמת הפרט (תחושת קוהרנטיות אישית), ברמת המשפחה (תמיכה הורית באוטונומיה) וברמת הקהילה (תחושת קוהרנטיות קהילתית), בעוד תפיסת אקלים הסעה נמצאה קשורה במתאם שלילי לקורבנות לאלימות בקרב הבנים בלבד (ראו לוח 5).

לוח 5: המתאמים בין משתני המחקר לקורבנות לאלימות בקרב הבנים והבנות

קוהרנטיות אישית באוטונומיה	תמיכת אם באוטונומיה	תמיכת אב באוטונומיה	קוהרנטיות קהילתית	קוהרנטיות הסעה	
-0.31**	-0.27**	-0.21**	-0.22**	-0.16**	בנים (n=914)
-0.24**	-0.10**	-0.20**	-0.13**	-0.03	בנות (n=823)

** p<.01

על מנת להשוות בין המתאמים שהתקבלו בין משתני המחקר לבין קורבנות לאלימות בכל אחד מהמינים, נערך מבחן z של פישר. נמצא כי המתאם בין קורבנות לאלימות לתחושת קוהרנטיות קהילתית בקרב הבנים חזק באופן מובהק מהמתאם שהתקבל בקרב הבנות ($z=1.93, p<.05$). כמו כן, המתאם בין קורבנות לאלימות לבין תמיכת האם באוטונומיה בקרב הבנים חזק באופן מובהק מהמתאם שהתקבל בקרב הבנות ($z=3.67, p<.01$). ממצא זה נמצא במתאם בין אקלים הסעה לקורבנות לאלימות ($z=2.73, p<.01$).

דיון

מחקר זה בחן לראשונה קורבנות לאלימות בהסעות בתי ספר על סמך הגישה האקולוגית (Bronfenbrenner, 1979). מטרתו הייתה להרחיב את הידע בתחום זה על ידי בחינת האופן שבו הפרט תופס את המעגלים השונים בהקשר של האלימות בהסעות: ברמת הפרט (קוהרנטיות אישית), ברמת המשפחה (תמיכה הורית באוטונומיית הילד) וברמת הקהילה (קוהרנטיות קהילתית). ההנחה הבסיסית הייתה שמשאבי התמודדות אלו – בהקשרים השונים בסביבתו של הפרט – עשויים להפחית את רמת האלימות בהסעות בתי ספר.

מממצאי המחקר עולה כי תלמיד שדיווח על משאבי התמודדות גבוהים יותר בכל אחד מהמעגלים הסובבים אותו – ברמת הפרט (תחושת קוהרנטיות אישית גבוהה), ברמת המשפחה (תמיכה הורית גבוהה באוטונומיה), ברמת הקהילה (תחושת קוהרנטיות קהילתית גבוהה) וברמת אקלים ההסעה (אקלים הסעה חיובי) – דיווח על קורבנות נמוכה יותר לאלימות במהלך הסעות בתי ספר.

תחושת קוהרנטיות אישית עשויה להיות משתנה המתנה את האופן שבו התלמיד מעריך את המצב מעורר הלחץ, ובהתאם – להשפיע על אופן התמודדותו. תלמידים בעלי תחושת קוהרנטיות אישית גבוהה יתפסו אירוע אלימות בהסעה כניתן לשליטה ולניהול על ידיהם, ולפיכך יטוחו ביכולתם להתמודד בצורה מיטבית עם מצבי לחץ או אלימות בעתיד (García-Moya, Rivera, & Moreno, 2013). בהתאם לכך, תלמידים אלו עשויים לתפוס קורבנות לאלימות במהלך הסעות בית ספר ואת הדרישות מהם כמאיימות פחות; זאת בשל נטייתם לפרש את האירועים במונחים של סדר והבניה. תפיסה זו יוצרת אצלם תחושת ביטחון ביכולתם להתמודד

בהצלחה עם דרישות המצב מעורר הלחץ, כדוגמת אירועי אלימות בהסעות. יכולות אלו עשויות להיות קשורות לתגובות יעילות יותר, שתמנענה אירועים אלימים כאלו בעתיד (García-Moya et al., 2014).

ברמת המשפחה, נמצא כי תלמידים שהוריהם תומכים תמיכה גבוהה באוטונומיה שלהם נטו לדווח פחות מן האחרים על קורבנות לאלימות במהלך ההסעות. כלומר הורים המאפשרים לילדם מרחב פעולה, מתחשבים בצרכיו ובמשימותיו, מספקים לו תמיכה רגשית ומאמצים את נקודת מבטו, תורמים לתחושת המסוגלות שלו להתמודד היטב עם אירועי אלימות בהסעה. הורים אוהבים הם בעלי תפקיד משמעותי בתפיסת הפרט את העולם כמובן, כניתן לניהול וכבעל משמעות בעולמו של הילד ומסייעת לו בפתרון קונפליקטים בכלל, ובפרט אם מדובר בבירונות בתוך הקשר של הסעה, המתאפיינת לרוב בחוסר הבניה. תמיכה זו אף מסייעת להגברת תחושת הקוהרנטיות האישית וליכולתו של הילד להתמודד בהצלחה עם דרישות המצב מעורר הלחץ, כדוגמת אירועי אלימות בהסעות.

ברמת הקהילה, נמצא כי תלמידים בעלי תחושת קוהרנטיות קהילתית גבוהה נטו לדווח פחות מן האחרים על קורבנות לאלימות במהלך ההסעות. קשר זה עשוי ללמד שתפיסת הקהילה ומשאביה עשויה להוות גורם חוסן עבור התלמידים בהתמודדות עם אלימות (Elfassi et al., 2016). תלמידים בעלי תחושת קוהרנטיות קהילתית גבוהה הנדרשים להתמודד עם אירוע אלימים בהסעה עשויים לתפוס את הקהילה שבה הם חיים כמקום צפוי, מוגן ובטוח עבורם. עתיד הקהילה שבה הם מתגוררים ברור להם, והם רואים בה את עתידם (מובנות). הם מכירים את האמצעים שבהם מסייעת הקהילה לבני נוער להתמודד עם קשיים ומשברים, לדוגמה את שירותי הטיפול, התמיכה והייעוץ שניתן לסמוך עליהם ולפנות אליהם לקבלת עזרה בעת הצורך (נהילות). הם מודעים לאמצעים שבהם הקהילה מאפשרת לבני נוער לבטא ולממש את עצמם, לחוש סיפוק, אתגר ועניין, כגון: השתתפות בפעילויות חינוך בלתי פורמליות (התנדבות, תוכניות ספורט) המאפשרות התפתחות אישית על פי צרכיהם ורצונותיהם של בני הנוער (משמעותיות) (Sagy, 2011). תפיסות אלה נקשרות לקורבנות נמוכה יותר (אלפסי, 2011).

במחקר זה אקלים הסעה נקשר באופן שלילי לקורבנות לאלימות במהלך הסעות בית הספר. נראה שאקלים בית ספרי מיטבי מהווה סביבה שבה תלמידים מרגישים כי המורים מכבדים אותם ומתייחסים אליהם בצורה הוגנת. בתגובה לכך הם מצייתים לחוקים ונמנעים מאלימות (Cook, Williams, Guerra, Kim, & Sadek, 2010).

ממצאי המחקר איששו את השערת המחקר השנייה. הבנים דיווחו על קורבנות גבוהה יותר בהסעות מאשר בנות. ממצא זה עולה בקנה אחד עם מחקרם של סמפסה-קניינגה ועמיתים (Sampasa-Kanyinga et al., 2016), שבו נמצא כי מבין כל סוגי ההסעה (רכב, אוטובוס בית הספר, תחבורה ציבורית והגעה אקטיבית באופניים או ברגל), אוטובוס ההסעות נמצא קשור לסיכוי הרב ביותר לחוות קורבנות לאלימות אצל הבנים בלבד. ממצאים אלה מלמדים שיש להתייחס להסעות בית הספר כאשר

לוקחים בחשבון את גורמי הסיכון שבנים מתבגרים יחוו קורבנות לאלימות. ממצאים אלו מתווספים לממצאים המצביעים על כך שחוויות הקורבנות משתנה בהתאם למגדר – בנים נוטים לחוות אלימות ישירה הכוללת אלימות פיזית, כגון: בעיטות, הכאות ודחיפות, ואלימות מילולית, כגון קריאות גנאי, יותר מאשר בנות, ולעומת זאת, בנות נוטות להיות קורבנות לאלימות עקיפה, כגון חרם והפצת שמועות, יותר מאשר בנים. כל אלו עשויים להסביר את ההבדלים מבחינת קורבנות לאלימות שנמצאו בין המינים. הבדלים אלה עשויים לעזור לגיבוש ולפיתוח של תוכניות מניעה להתמודדות עם קורבנות לאלימות בהסעות המותאמות לצעירים מכל אחד מהמינים (Sampasa-Kanyinga et al., 2016).

את ההבדלים בתחושת הקוהרנטיות האישית ניתן להסביר בכך שבנים נוטים לדווח פחות מבנות על קשיים ובעיות נפשיות ומעריכים יותר מהן את כישוריהם ואת משאבי ההתמודדות שלהם. לפיכך, ייתכן שתחושת הקוהרנטיות האישית, שנמצאה במחקר הנוכחי נמוכה יותר בקרב בנות מאשר בקרב בנים, היא תוצאה של הבדלים בין המינים בסגנונות הדיווח העצמי (Buddeberg-Fischer, Klaghofer, & Schnyder, 2001). הסבר נוסף להבדלים בתחושת הקוהרנטיות האישית הוא שבנות מסתגלות למצבי לחץ בקושי רב יותר מאשר בנים, מה שעלול להוביל אותן לתחושת חוסר יכולת ולדימוי עצמי נמוך. היבטים אלו עשויים להסביר, מדוע בנות מדווחות על חיייהן כקוהרנטיים פחות מאשר בנים (Moksnes & Haugan, 2015).

הבנות במחקר דיווחו על תמיכה באוטונומיה הורית (אב ואם) גבוהה יותר מאשר הבנים. נראה כי הורים נוטים להשתמש באסטרטגיות שליטה קשיחות, המתמקדות בכוח ושליטה, בעיקר כלפי בנים, בעוד כלפי בנות הם משתמשים בעיקר באסטרטגיות תמיכה רגישות ורכות יותר, המתמקדות בחמימות, בקשר ובקרבה בין-אישית (Endendijk, Groeneveld, Bakermans-Kranenburg, & Mesman, 2016). ממצא זה עשוי להסביר, מדוע במחקר הנוכחי בנות דיווחו על תמיכה באוטונומיה הורית (אב ואם) גבוהה יותר מאשר הבנים. התמיכה באוטונומיה הורית שנבחנה במחקר הנוכחי, כללה אסטרטגיות רכות ורגישות יותר כלפי הילד. אסטרטגיות אלו מאפשרות לילד מרחב פעולה, מתחשבות בצרכיו ובמשימותיו, מספקות תמיכה רגשית ומאמצות את נקודת מבטו.

במחקר הנוכחי קיים פער מעניין: מחד גיסא, הבנות דיווחו על תמיכה באוטונומיה הורית (אב ואם) גבוהה יותר מאשר הבנים; מאידך גיסא, תמיכה זו נמצאה קשורה אצל הבנים לדיווח נמוך יותר של קורבנות בהסעות מאשר אצל הבנות. ניתן להסביר פער זה בכך שהבדלי התנהגות בין המינים כתוצאה מאסטרטגיות השליטה הנקטות כלפיהם מצד הוריהם הם תלויי הקשר. במצבים מובנים מאוד, דרישות מאפייני ההקשר או המשימה עשויות להוביל לטווח קטן יותר של התנהגויות אפשריות. כתוצאה מהתמיכה ההורית הנקטת כלפי הילדים, מצבים מובנים אלו ממזערים באופן טבעי את ההבדלים בהתנהגותם הבעייתית. לעומת זאת, במצבים לא מובנים, בנים בעלי בעיות התנהגות עשויים להרוויח ולהפיק יותר מאותן התנהגויות שליטה באוטונומיה של הוריהם (Endendijk et al., 2016).

הבדל נוסף בין שני המינים העולה מהמחקר הוא שהבנות דיווחו על תחושת קוהרנטיות קהילתית גבוהה יותר מאשר הבנים. גם פה נמצא פער מעניין: מחד גיסא, בנות דיווחו על תחושת קוהרנטיות קהילתית גבוהה יותר מאשר הבנים; מאידך גיסא, תחושה זו נמצאה קשורה אצל הבנים לדיווח נמוך יותר של קורבנות בהסעות מאשר אצל הבנות. נראה כי הקשר זה דוחף את הבנים הרחק ממשיכתם להתנהגות החורגת מנורמות מקובלות, כגון התנהגות אלימה (Ferrer, Ruiz, Amador, & Orford, 2011). לדעת החוקרים, ייתכן שהסיבה לכך היא שעולמם החברתי של הבנים מבוסס על יחסיהם הפרו-חברתיים עם בני גילם ועם מבוגרים משמעותיים בקהילה, מחוץ למשפחה, ומושפע מהם יותר מאשר עולמן החברתי של הבנות. התבססות ייחודית זו, שבאה לידי ביטוי בתחושת קוהרנטיות קהילתית גבוהה, משמשת עבורם גורם חוסן בהתמודדות עם אלימות (Stoddard, Henly, Sieving, & Bolland, 2011). כפי שעולה מהמחקר הנוכחי, היא אף מביאה לדיווח נמוך יותר של הבנים על קורבנות במהלך ההסעות מאשר זה של הבנות. הסבר נוסף הוא שמוניטין חברתי הוא צורך חשוב יותר אצל הבנים מאשר אצל הבנות (Estévez, Murgui, & Musitu, 2008). ניתן להניח שתחושת קוהרנטיות קהילתית גבוהה משמשת עבור הבנים כלי משמעותי יותר ליצירת מוניטין חברתי. מוניטין זה מהווה עבורם גורם חוסן בהתמודדות טובה יותר עם אלימות וקורבנות נמוכה יותר במהלך ההסעות מאשר עבור הבנות.

הבדל נוסף בין המינים נמצא במחקר הנוכחי בתחושת אקלים הסעה. אומנם נמצא כי אקלים ההסעה היה גבוה יותר אצל הבנות, אך עם זאת, באופן מפתיע, הוא לא היה קשור כלל לדיווח נמוך יותר שלהן על קורבנות בהסעות, אלא לדיווח כזה בקרב הבנים בלבד. ממצא זה ניתן ללמוד שתפיסת אקלים הסעה מיטבי, שבו התלמידים שותפים בקבלת החלטות ובתכנון דרכים למניעת אלימות בהסעות, עשויה לגרום לבנים – ולא לבנות – להישמע יותר להוראות ההסעות ולחוקיהן ולרצות להשקיע בהתנהגות ראויה במהלכן. לעומת זאת, תפיסה שלילית של אקלים הסעה עלולה לעודד את הבנים להתנהגות בלתי ראויה ולא-ציוות לחוקי ההסעות. תוצאות אלה עשויות ללמד שכאשר בנים תופסים את אקלים ההסעה כשלילי, הם מנסים להשיג מקובלות חברתית באופנים שאינם הולמים את חוקי ההסעות. חלופה אפשרית עבורם היא שימוש רב יותר ביחסי כוח עם קבוצת עמיתים והתנהגות אלימה כלפיהם. לעומת זאת, בנות אינן זקוקות ליצירת מוניטין בדרכים כאלו, וייתכן כי תחושותן בקשר להסתגלותן לבית הספר, לחוקיו ולתנאיו טובה יותר מזו של הבנים (Ferrer et al., 2011). יש צורך במחקרים נוספים כדי להתמודד עם סוגיה לא צפויה זו.

תרומת המחקר

ממצאי המחקר עשויים לסייע למשרד החינוך ולמועצות האזוריות, האמונות על מערך ההסעות, בהבנת הגורמים התורמים להתמודדות טובה יותר עם תופעת האלימות בהסעות. על בסיס ממצאי המחקר, להלן ההמלצות המעשיות.

התמודדות מערכתית אקולוגית

יש לגבש תוכנית להתמודדות עם תופעת אלימות בהסעות, שתכלול התייחסות לכל אחד מהמעגלים הסובבים את הפרט, שהם חיוניים להתמודדות עם התופעה. הבנה אקולוגית זו עשויה לעודד את הגברת המאמצים להתמודדות עם התופעה. לפיכך, מוצעת דרך התמודדות מערכתית, המתמקדת בכמה הקשרים במקביל:

ברמת הפרט – יצירת תכנים המסייעים להעלאת תחושת הקוהרנטיות האישית, כגון: יצירת הנעה להתמודדות עם אירועי אלימות במהלך ההסעה (משמעותיות), הכרת החוקים והכללים נגד אלימות במהלך ההסעה (מובנות) והגברת תחושת המסוגלות להתמודדות יעילה יותר עם אלימות בהסעות (נהילות).

ברמת המשפחה – יצירת תכנים המקדמים את תמיכת ההורים באוטונומיית הילד להתמודד עם אלימות בהסעות בתי ספר, למשל באמצעות סדנאות הורים, ובפרט על ידי עידוד הילד לתפוס את הוריו כמעודדים את יכולתו להתמודד היטב עם אלימות בהסעות בית הספר וכתומכים ביכולת זו.

ברמת בית הספר – יצירת אקלים הסעה הכולל התייחסות למדיניות בית הספר או להליכים שמטרתם הפחתת האלימות בהסעות, קיום כללים ברורים וידועים להתמודדות עם אלימות בהסעות, הנאכפים באורח עקבי והוגן. כמו כן התייחסות למערכת היחסים בין התלמידים למורים (מבוגר משמעותי) – תמיכה של המורים בתלמידים, יחס של כבוד אליהם ושיתופם בתהליכי קבלת החלטות בהתמודדות עם אלימות.

ברמת הקהילה – יצירת תכנים המקדמים תחושת קוהרנטיות קהילתית, אשר עשויים לשמש עבור התלמידים כגורמי חוסן מפני מעורבות בהתנהגויות לא נורמטיביות; חיזוק והרחבת מערך השירותים והמענים הקיימים ביישוב; פיתוח מענים חדשים, המותאמים באופן מיטבי לצרכיהם של בני הנוער, למשל על ידי יצירת חלופות לבילוי הפנאי עבורם לזמן שאחרי שעות הלימודים, וכן בניית תשתית של לקיחת אחריות פעילה בחיי הקהילה, למשל על ידי פעילות התנדבותית בתוכה. פעולות אלו תורמות בין השאר לתחושות גאווה ושייכות של המתבגרים כלפי הקהילה שבה הם מתגוררים, ומסייעות להתפתחותם החיובית בתוכה.

המחקר מלמד גם על חשיבות תפיסת הקהילה והשירותים שהיא מציעה, ולא דווקא על צריכת השירותים שהקהילה מציעה בפועל. בהתאם לכך, ההמלצה לאנשי מקצוע בקהילות היא להשקיע מאמצים שיאפשרו לחזק את הקשר של המתבגרים לקהילה שבה הם חיים, ולהעלות את מודעותם לקיומם של המשאבים העומדים לרשותם.

ממצאי המחקר מלמדים שלצד ההבדלים בין המינים באופן שבו ההקשרים החיצוניים למעגל הפרט נתפסים אצלו ומסייעים לו להתמודדות עם קורבנות לאלימות בהסעות, ישנם גורמים שקשורים באופן דומה לניבוי אלימות בקרב בנים ובנות. ממצא זה עשוי ללמד על חשיבותה של בניית תוכניות התערבות מותאמות מגדרית, שיהיו בהן היבטים חופפים לבנים ולבנות, אך גם התייחסות מיוחדת לכל

אחד מהמינים. התאמה זו עשויה להניב תוצאות יעילות יותר עבור שני המינים בצמצום קורבנות לאלמות במהלך ההסעות.

מגבלות המחקר והצעות למחקרים עתידיים

תופעת האלימות בבתי ספר מתאפיינת בבריון, בקורבן ובקהל הצופים בהתנהגות האלימה (Olweus, 1997). עקב מגבלות שהטיל משרד החינוך על ביצוע מחקר זה, המחקר בחן היבט אחד בלבד, והוא קורבנות לאלמות בהסעות בתי ספר. היבט זה הוא חשוב, אבל אינו מייצג את תופעת האלימות בכללותה, אלא רק חלק ממנה. בשל כך, הוא עשוי ללמד חלקית על הקשר הקיים בין משאבי ההתמודדות השונים במעגלים השונים של הפרט לבין תופעת האלימות בהסעות בתי ספר. ייתכן כי אפקט משאבי ההתמודדות הוא חזק יותר בקרב הילדים האלימים ובקרב הצופים באלמות. על כך אין המחקר הנוכחי מספק מענה, ויש לבחון את תופעת האלימות במהלך הסעות בתי הספר מנקודת מבט רחבה יותר של קורבן, לרבות האבחנה בין קורבן תוקפני-תגובתי, המתגרה לעיתים, לבין קורבן "טהור"-כנוע, שאינו מגיב. מגבלה נוספת היא שמדובר במחקר רוחב. לכן, ניתן להסיק מסקנות על קשרים בין משתני המחקר, אך לא על סיבתיות. ניתן לבצע איסוף נתונים מקהילות המחקר בנקודות זמן נוספות, לאורך זמן, שיאפשרו ללמוד על סיבתיות ועל כיווני השפעה של משתנים. כמו כן, מחקר זה התמקד באוכלוסייה היהודית בלבד. על כן, מומלץ לבחון את תופעת האלימות בהסעות בקרב האוכלוסייה הערבית, שמאפייניה ודרכי התמודדותה עשויים להיות שונים מאלו של האוכלוסייה היהודית. לבסוף, מחקר זה נעשה רק בשלוש מועצות אזוריות, וייתכן שהוא אינו משקף מצבים אחרים בהסעות (למשל הסעות של מועצות אזוריות אחרות, שבהן יש אכיפה רבה יותר או אכיפה פחותה של כללי התנהגות באוטובוס ההסעות).

מקורות

- אלפסי, י' (2011). **הקשר בין תפיסת המאפיינים הקהילתיים על ידי מתבגרים לבין התפתחות תחושת הקוהרנטיות שלהם והימנעותם ממעורבות בהתנהגויות סיכון**. עבודת דוקטור. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- בנבנישתי, ר', חורי-כסאברי, מ' ואסטור, ר' (2006). **ממצאים מסקר אלימות ארצי-תשס"ה. מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 23, 15-43.
- ברקוביץ, ר', מור, ה' ואסטור, ר' (2015). **קשרים בין אקלים הכיתה ובית הספר, היבטים חברתיים-כלכליים ואי-שוויון זיקתם להישגים בלימודים**. סקירה שהוזמנה על ידי צוות המומחים "אי שוויון וחינוך: קשרים בין גידול באי שוויון חברתי כלכלי לבין שוויון בהזדמנויות ובהישגים בחינוך", מטעם היוזמה למחקר יישומי בחינוך. זמין באתר <http://yozma.mpage.co.il/SystemFiles/23037.pdf>
- וייסבלאי, א' (2011). **נתונים על השתתפות בני-נוער בפעילויות פנאי מחוץ לבית ובמסגרות לחינוך בלתי פורמלי**. ירושלים: כנסת ישראל.

- כהאן-סטרבצ'נסקי, פ' ויורוביץ, ל' (2004). **תכנון אסטרטגי של שירותים לתכניות לבני נוער בעיר פתח-תקווה: ממצאי המחקר והמלצות ועדת ההיגוי**. ירושלים: ג'וינט-מכון ברוקדייל ועיריית פתח תקווה.
- הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (2014). **דוח ניטור רמת האלימות בבתי הספר על פי דיווחי תלמידים**. ירושלים: משרד החינוך.
- שרר, מ' (2007). חיפוש עזרה בקרב בני נוער יהודי וערבי בישראל. בתוך ר' גיורא, י' וזנר ומ' ונדר-שוורץ (עורכים), **נוער בישראל 2005** (עמודים 187–210). תל אביב: רמות.
- Antonovsky, A. (1979). *Health, stress and coping: New perspectives on mental and physical wellbeing*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Antonovsky, A. (1987). *Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Antonovsky, A. (1993). The structure and properties of the sense of coherence scale. *Social Science and Medicine*, 36(6), 725–733.
- Attar-Schwartz, S., & Khoury-Kassabri, M. (2008). Indirect versus verbal forms of victimization at school: The contribution of student, family, and school variables. *Social Work Research*, 32, 159–170.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Anxiety and anger*. New York: Basic Books.
- Braun-Lewensohn, O. (2014). Coping resources and stress reactions among three cultural groups one year after a natural disaster. *Clinical Social Work Journal*, 42, 366–374.
- Braun-Lewensohn, O., Alziadana, S., & Eisha, H. (2015). Coping resources and extra-curricular activity as explanatory factors of exposure to violence: Comparing Jewish and Arab youth in Israel. *Journal of Primary Prevent*, 36, 167–176.
- Braun-Lewensohn, O., & Sagy, S. (2011). Salutogenesis and culture: Personal and community sense of coherence in different cultural groups. *International Review of Psychiatry*, 23(6) 533–541.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Buddeberg-Fischer, B., Klaghofer, R., & Schnyder, U. (2001). Sense of coherence in adolescents. *Sozial - und Präventivmedizin*, 46, 404–410.
- Cook, C. R., Williams, K. R., Guerra, N. G., Kim, T. E., & Sadek, S. (2010). Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: A meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly*, 25(2), 65–83.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227–268.
- DeLara, E. W. (2008). Bullying and aggression on the school bus: School bus drivers' observations and suggestions. *Journal of School Violence*, 7(3), 48–70.
- DeVoe, J. F., & Kaffenberger, S. (2005). *Student reports of bullying: Results from the 2001 school crime supplement to the national victimization survey* (NCES 2005-310). Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- Dias, M. L. V., Martinho, L., Borges, G. F., & Rebelo, P. V. (2012). Parenting styles and antisocial behavior in adolescence. *International Journal of Developmental and Educational Psychology*, 1(1), 469–478.

- Elfassi, Y., Braun-Lewensohn, O., Krumer-Nevo, M., & Sagy, S. (2016). Community sense of coherence among adolescents as related to their involvement in risk behaviors. *Journal of Community Psychology, 44*(1), 22–37.
- Endendijk, J. J., Groeneveld, M. G., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Mesman, J. (2016). Gender-differentiated parenting revisited: Meta-analysis reveals very few differences in parental control of boys and girls. *PLoS One, 11*(7), e0159193.
- Erikson, E. H. (1963). *Childhood and society* (2nd ed.). New York: W. W. Norton.
- Espelage, D. L. (2004). An ecological perspective to school-based bullying. *The Prevention Researcher, 11*(3), 3–6.
- Estévez, E., Murgui, S., & Musitu, G. (2008). Psychosocial adjustment in aggressors, pure victims and aggressive victims at school. *European Journal of Education and Psychology, 1*, 33–44.
- Evans, W. P., Marsh, S. C., & Weigel, D. J. (2010). Promoting adolescent sense of coherence: Testing models of risk, protection, and resiliency. *Journal of Community & Applied Social Psychology, 20*(1), 30–43.
- Ferrer, B. M., Ruiz, D. M., Amador, L. V., & Orford, J. (2011). School victimization among adolescents. An analysis from an ecological perspective. *Psychosocial Intervention, 20*(2), 149–160.
- Finkenauer, C., Engels, R. C. M. E., & Baumeister, R. F. (2005). Parenting and adolescent externalizing and internalizing problems: The role of self-control. *International Journal of Behavioral Development, 29*, 58–69.
- Freud, S. (1919). A child is being beaten: A contribution to the study of the origin of sexual perversions. In J. Strachey (Ed.), *The standard edition of the complete psychological work of Sigmund Freud* (pp. 179–204). London: The Hogarth Press.
- Gagné, M. (2003). The role of autonomy support and autonomy orientation in prosocial behavioral engagement. *Motivation and Emotion, 27*, 199–223.
- Galliger, C. C., Tisak, M. S., & Tisak, J. (2009). When the wheels on the bus go round: Social interactions on the school bus. *Social Psychology of Education, 12*(1), 43–62.
- García-Moya, I., Rivera, F., & Moreno, C. (2013). School context and health in adolescence: The role of sense of coherence. *Scandinavian Journal of Psychology, 54*(3), 243–249.
- García-Moya, I., Suominen, S., & Moreno, C. (2014). Bullying victimization prevalence and its effects on psychosomatic complaints: Can sense of coherence make a difference? *Journal of School Health, 84*(10), 646–653.
- Goodboy, A. K., Martin, M. M., & Brown, E. (2016). Bullying on the school bus: Deleterious effects on public school bus drivers. *Journal of Applied Communication Research, 44*(4), 434–452.
- Grolnick, W. S. (2013). *The psychology of parental control: How well-meant parenting backfires*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Grolnick, W. S., Ryan, R. M., & Deci, E. L. (1991). Inner resources for school achievement: Motivational mediators of children's perceptions of their parents. *Journal of Educational Psychology, 83*, 508–517.

- Henderson, B. (2009). The school bus: A neglected children's environment. *Journal of Rural Community Psychology, 12*(1), 1–11.
- Hong, J. S., & Espelage, D. L. (2012). A review of research on bullying and peer victimization in school: An ecological systems analysis. *Aggression and Violent Behavior, 17*(4), 311–322.
- Jewett, L. (2005). Power beads, body glitter, and backseat bad-Asses: Girls, power, and position on the school bus. In N. G. Adams & P. J. Bettis (Eds.), *Geographies of girlhood identities in-between* (pp. 35–52). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Khoury-Kassabri, M. (2011). Student victimization by peers in elementary schools: Individual, teacher-class, and school-level predictors. *Child Abuse & Neglect, 35*(4), 273–282.
- Khoury-Kassabri, M., Benbenishty, R., Astor, R. A., & Zeira, A. (2004). The contributions of community, family, and school variables to student victimization. *American Journal of Community Psychology, 34*, 187–204.
- Kutysuruba, B., Klinger, D. A., & Hussain, A. (2015). Relationships among school climate, school safety, and student achievement and well-being: A review of the literature. *Review of Education, 3*, 103–135.
- Mask, L., Blanchard, C. M., Amiot, C. E., & Deshaies, J. (January, 2005). *Can self-determination benefit more than the self? A pathway to prosocial behaviours*. Poster presented at the Society for Personality and Social Psychology's Annual Meeting, New Orleans.
- Moksnes, U. K., & Haugan, G. (2015). Stressor experience negatively affects life satisfaction in adolescents: The positive role of sense of coherence. *Quality of Life Research, 24*(10), 2473–2481.
- Nilsson, K. W., Starrin, B., Simonsson, B., & Leppert, J. (2007). Alcohol-related problems among adolescents and the role of a sense of coherence. *International Journal of Social Welfare, 16*(2), 159–167.
- Olweus, D. (1997). Bully/victim problems in school: Facts and intervention. *European Journal of Psychology of Education, 12*, 495–510.
- Overstreet, S., Salloum, A., Burch, B., & West, J. (2011). Challenges associated with childhood exposure to severe natural disasters: Research review and clinical implications. *Journal of Child & Adolescent Trauma, 4*(1), 52–68.
- Patton, D. U., Hong, J. S., Williams, A. B., & Allen-Meares, P. (2013). A review of research on school bullying among African American youth: An ecological systems analysis. *Educational Psychology Review, 25*(2), 245–260.
- Ramage, R., & Howley, A. (2005). Parents' perceptions of the rural school bus ride. *The Rural Educator, 27*, 15–20.
- Raskauskas, J. (2005). Bullying on the school bus: A video analysis. *Journal of School Violence, 4*(3), 93–107.

- Roth, G. (2008). Perceived parental conditional regard and autonomy support as predictors of young adults' self- versus other-oriented prosocial tendencies. *Journal of Personality, 76*(3), 513–534.
- Ryan, R. M., Deci, E. L., Grolnick, W. S., & La Guardia, J. G. (2006). *The significance of autonomy and autonomy support in psychological development and psychopathology*. In D. Cicchetti & D. J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology* (2nd ed., Vol. I) (pp. 795–849). Hoboken, NJ: Wiley.
- Sagy, S. (2011). Preventing use of psychoactive materials among children and adolescents: Where does the salutogenic model take us? *Israeli Journal for Education and Health Promotion, 4*, 26–31.
- Sampasa-Kanyinga, H., Chaput, J. P., Hamilton, H. A., & Larouche, R. (2016). School bus travel is associated with bullying victimization among Canadian male, but not female, middle and high school students. *Child Abuse & Neglect, 58*, 141–148.
- Simões, F. A., Calheiros, M. M., Silva, M. M., Sousa, A. S., & Silva, O. D. (2018). Total and attuned multiple autonomy support and the social development of early adolescents. *Journal of Child and Family Studies, 27*(2), 374–386.
- Soenens, B., & Vansteenkiste, M. (2005). Antecedents and outcomes of self-determination in 3 life domains: The role of parents' and teachers' autonomy support. *Journal of Youth and Adolescence, 34*(6), 589–604.
- Stoddard, S. A., Henly, S. J., Sieving, R. E., & Bolland, J. (2011). Social connections, trajectories of hopelessness, and serious violence in impoverished urban youth. *Journal of Youth and Adolescence, 40*, 278–295.
- Swearer, S. M., & Espelage, D. L. (2004). Introduction: A social-ecological framework of bullying among youth. In D. L. Espelage & S. M. Swearer (Eds.), *Bullying in schools: A social-ecological perspective on prevention and intervention* (pp. 1–12). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Vaillancourt, T., Brittain, H., Bennett, L., Arnocky, S., McDougall, P., Hymel, S., et al. (2010). Places to avoid: Population-based study of student reports of unsafe and high bullying areas at school. *Canadian Journal of School Psychology, 25*(1), 40–54.